В статье интерпретируется лингвофилософское понятие родного языка как исходное положение коммуникативной лингвистики, культуры языка и речи.

Ключевые слова: коммуникативная лингвистика, родной язык, культура языка, культура речи, речевая коммуникативная ситуация.

In the article linguophilosophical understanding of the native language is interpreted as the original concept of communicative linguistics and cultureof language and speech.

*Keywords:*communicative linguistics, native language, culture of language, situation and language

УДК 81:001.12/.18

Олександр Леута
(м. Київ)

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ЛІНГВІСТИКИ – ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовано проблему розвитку лінгвістики останніх десятиліть. Головну увагу зосереджено на становленні новітніх напрямів мовознавства та формуванні нової парадигми досліджень.

Ключові слова: парадигма, синергетика, прагматика, когнітивна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика.

У мовознавстві донедавна ще домінувала думка про лінійний характер розвитку лінгвістичної теорії. Протягом тривалого часу дослідники вважали, що лінгвістичні знання накопичуються шляхом поступового наближення до розуміння сутності мови традиційним шляхом: поповнення знань про мову відбувається за рахунок розширення емпіричної основи дослідження. Але з кінця минулого століття вчені остаточно прийшли до висновку, що розвиток мови не завжди прямолінійний, бо надзвичайно складними йрізноплановими є її зв'язки з суспільством, мисленням, свідомістю, культурою, мораллю тощо. Аналіз характеру цих зв'язків виявляє їх складну організацію, наявність не лише відмінностей, але й протиставлень. Накопичення таких протиставлень, як відомо з діалектики розвитку, спричиняє кардинальні зміни у науці. Т. Кун такі зміни назвав *науковими революціями,* а стани науки, що постійно змінюються – *парадигмами.* Під науковою парадигмою він розуміє „визнані всіми наукові досягнення, які протягом певного часу дають модель поставлення проблем та їх вирішень" [3, с.31]. У сучасній

лінгвістиці наукова парадигма – це домінувальна на кожному етапі історії лінгвістичних учень система поглядів на мову, шо визначає предмет і принципи мовознавчих досліджень відповідно до культурно-історичного і філософського контексту епохи.

Хоча історія розвитку мовознавчих учень фіксує величезну кількість різноманітних епох, шкіл, учень, підходів, можна виділити три наукові парадигми, які визначили основні етапи становлення світової лінгвістичної думки: *лінгвістична компаративістика, структурно-системна, комунікативно-прагматична.* Нині ми можемо спостерігати формування четвертої парадигми – *дискурсивно-когнітивної.*

Нині мовознавство є сформованою складною наукою, яка досягла високого ступеня розвитку і має визначні здобутки; воно не лише стало на рівень точних наук, але його розробки використовують інші, зокрема й точні науки.

Разом з тим, багато основоположних питань, таких, як предмет лінгвістики, методи дослідження залишаються відкритими й донині, не мають однозначного вирішення і стають предметом наукових дискусій. Такі дискусій, збагачуючись фактами нових наукових досліджень не лише мовознавчих, а й інтерлінгвістичних, є тим стимулом, що сприяє виробленню й удосконаленню лінгвістичної теорії.

Кінець XX-поч. XXI ст. у мовознавстві знаменний зародженням і бурхливим розвитком численних гібридних лінгвістичних дисциплін (психолінгвістики, нейролінгвістики, лінгвостатистики, психосемантики, комп'ютерної лінгвістики, когнітивної лінгвістики, біолінгвістики та ін.). За словами М.Алефіренка, це підтверджує істину, що „найсерйозніші відкриття можливі головним чином на перетині наук, де в периферійних зонах їхньої взаємодії ховаються від спостережуваного, емпіричного пізнання глибинні механізми мови і нерозгадані ще таємниці породження різноманітних мовленнєвих актів" [1, с.217]. За його образним висловленням це лінгвістичні кентаври з головою „homolingua", тобто антропоцентричні утворення маргінального походження (лат. margo – край).

Саме такою є *прагматика,* яка належить до компетенції комунікативної лінгвістики, бо вивчення механізмів мовленнєвого впливу й аналіз відношень між мовцями та мовними знаками, які вони використовують, є облігаторним компонентом дослідження мови у дії. Лінгвістична прагматика вивчає мовні „правила поведінки", тобто ряд моментів, пов'язаних з мовцем, слухачем і їхньою взаємодією у „мовних іграх". За словами Л. Вітгенштейна, "ми не просто говоримо, говорити – це значить „віддавати накази, просити, питати і

відповідати, дякувати, проклинати, вітати, переказувати або просто базікати, висловлювати припущення, відгадувати загадки, жартувати, перекладати та ін. – усе це тією ж мірою створює факти нашої природної історії, як їжа, прогулянка, ігри та ін." [4, § 23-25].

Когнітивна лінгвістика (від англ. cognition – пізнання) – одна з новітніх галузей мовознавства, що вивчає мову як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, що формують у свідомості мовця певну інформаційну систему. Загальній меті когнітивної лінгвістики – виявленню специфіки формування ментальних структур і їхнього відображення в мові – дають матеріал сьогодні фактично всі мовознавчі напрями й методи: генеративна граматика і лексична семантика, функціоналізм і семасіологія (ономасіологія), психо- і соціолінгвістика, трансформаційні й дистрибутивні методики, нейролінгвістичні розробки, філософія мови тощо. Усе це засвідчує передусім інтегральний характер когнітивних досліджень, що зумовлює їхню масштабність і міждисциплінарність.

Учені зрозуміли, що продовжувати вивчати так звані поверхневі структури мови за допомогою традиційних лінгвістичних прийомів нині неефективно: функціональний, семантичний і композиційно-семантичний прийоми аналізу тексту досить переконливо продемонстрували як свої переваги, так й обмеженість у вирішенні проблем розуміння змісту тексту.

Наука на рубежі віків потребує нової парадигми, бо усі аспекти мовної структури не функціонують автономно, а, навпаки, фундаментальним чином залежать від механізмів реальної мовленнєвої діяльності і від когнітивних структур, які має індивід.

Окрім цього, мовознавці переконливо зрозуміли, що подальше використання прийомів класичних дефініцій не дасть змоги виявити нові грані природи й функціонування мови, оскільки мовні об'єкти за своєю природою не піддаються адекватному теоретико-кількісному моделюванню. Вони не можуть бути задані мінімальним набором необхідних і достатніх якостей, а континуально переходять один в одного. Однозначне їх розрізнення можливе лише на окремих екстремальних прототипових точках, а тому прагнення до абстрактної точності при дослідженні мовних об'єктів спричиняє їх невірне тлумачення.

Набагато важливішими за пошук класичних дефініцій виявляється встановлення системотворчих факторів мовної/мовленнєвої діяльності. При цьому вирішення питання про зв'язки між явищами різного рівня, про сумісність дискретності й неперервності в мовномисленнєвих процесах дає

можливість відобразити лише частину проблеми. Набагато важливішим у цьому виявляється усвідомлення того, що цілісність системи не є простою сумою його складників, цілісність лише частково зумовлена якостями елементів.

Дослідження співвідношення змісту тексту з його ментальним наповненням, пошук смислової цілісності тексту, вивчення функцій тексту в межах мовленнєвої діяльності учасників комунікації дозволили психолінгвістиці упритул наблизитися до проблеми репрезентації мовномисленнєвої діяльності індивіда в тексті, вербальної її об'єктивації.

Нині надзвичайно перспективними видаються ідеї, висунуті *синергетикою* (теорією спільної дії, теорією самоорганізації), яка має справу з відкритими нелінійними дисипативними системами живої і неживої природи.

В основі синергетичноїпарадигми в мовознавстві (від гр. synergeia – спільна дія, взаємодія) лежить кваліфікація мовної системи як складної, відкритої, нелінійної, еволюційної, що функціонує за рахунок взаємодії власних підсистем і взаємної детермінованості інших зовнішніх систем середовища (етносу, його культури, свідомості, соціуму) і перебуває у стані більшої чи меншої рівноваги (є нестійкою, нестабільною), маючи регуляторні механізми, які забезпечують динаміку, самоорганізацію та збереження цієї системи.

У XXI ст. особливої гостроти набула проблема аналізу мови у її реальному функціонуванні із застосуванням досягнень інших наук: логіки, математики, психології, кібернетики. Найважливішим завданням такого семіозису наук є створення автоматичних систем штучного інтелекту, які моделюють знання. Оскільки різноманітні знання зберігають, використовують і передають засобами мови, то моделювання науково-технічних і художніх текстів – це моделювання системи знань у відповідних галузях науки й техніки.

Комп'ютерна лінгвістика – один із напрямів прикладного мовознавства, головним завданням якого є максимальна формалізація мовознавчих досліджень.

Завданням комп'ютерної лінгвістики спочатку було створення складних систем обслуговування комп'ютерів за допомогою мови, які роблять можливим безпосереднє спілкування людини з комп'ютером, автоматичну переробку, запам'ятовування, пошук і подачу інформації засобами мови. При цьому багато традиційних галузей мовознавства суттєво змінюють методику дослідження завдяки можливості побудови програм, що

реконструюють альтернативні варіанти фонологічних і граматичних систем прамов; машинному визначенню часу розпаду споріднених мов за допомогою лексикостатистики; укладання машинних словників для величезних обсягів давніх писемних текстів; здійсненню допоміжних операцій для дешифрування давніх систем письма тощо.

Однією з найважливіших проблем комп'ютерної лінгвістики є моделювання природної мови. Прикладні моделі вирізняються певним спрощенням мовної реальності, хоча це не завжди означає ігнорування реальної складності модельованого об'єкта. Дослідники намагаються не обходити увагою багатоаспектність, багатолінійність, відкритість мовного механізму, але у новій дослідницькій парадигмі це не завжди можна реально враховувати й реалізовувати. Багато принципових моментів організації природних мов взагалі не вписуються в систему конкретних однозначних досліджень, вибудуваних на засадах точних наук: це нечіткість, невиразність і дифузність значень мовних одиниць, динамічність мовної системи, образність номінації (насамперед метафоричність), неспівмірність обсягів словника й позначуваної ним інформації, величезні потенції в освоєнні нових знань, різноманітність функцій мови у суспільстві.

Комп'ютерне моделювання мови й мовленнєвої діяльності з кінця XX ст. ставить своєю метою розроблення спеціальних теорій у царині моделювання мовної здатності людини. До найважливіших напрямів цієї діяльності належать типологія штучних і природних мов, теорія розуміння тексту, теорія вербалізація комунікативних намірів, теорія комунікативних невдач, теорія семантичної еквівалентності повідомлень та ін. На думку В. Базилєва, головними проблемами, які останнім часом постали перед представниками комп'ютерної лінгвістики, є три: проблема розуміння, проблема знань і проблема комунікативних невдач [2, с.108].

Сучасна комп'ютерна лінгвістика характерна суттєвим розширенням номенклатури лінгвістичних процесів, серед яких автоматизовані інформаційно-пошукові, інформаційно-експертні; системи машинного перекладу; автоматичні словники різних типів, зокрема термінологічні бази даних; системи автоматичної компресії тексту, логіко-семантичні й гіпертекстові системи автоматичного реферування; навчальні лінгвістичні автомати багатофункціонального та вузькоспеціалізованого типів; редакційно-видавничі системи для корекції орфографії, граматики, стилю; системи автоматичної атрибуції та адаптації текстів; текстові мовленнєві експертні системи з природним мовним інтерфейсом і розвинутими компонентами пояснення й набуття знань; автоматизовані системи розуміння

й синтезу зв'язного тексту; комп'ютерні лінгвістичні ігри; системи переведення мовленнєвих повідомлень у текст і навпаки; системи автоматичної транскрипції; системи розпізнавання голосу та ін.

Важливим магістральним напрямом сучасних лінгвістичних досліджень є *корпусна лінгвістика*, яка ґрунтується на використанні *корпусу*, тобто дуже значного за обсягом мовного матеріалу, вибраного з різних функціональних стилів і зведеного в комп'ютеризовану систему. Національний корпус – це інформаційно-довідкова система, що базована на зібранні великих обсягів текстів в електронній формі, наприклад CobuildBankofEnglish нараховує близько 500 млн. слововживань. Корпусна лінгвістика дає можливість залучати до аналізу величезні обсяги матеріалу і цим дозволяє уникнути неправомірних висновків та узагальнень, випадкових фактів, які можуть спотворити реальну картину функціонування мовних одиниць усіх рівнів.

Цей короткий огляд лише окремих напрямів сучасної лінгвістики свідчить про надзвичайно широкий діапазон проблематики мовознавства, а також про особливі вимоги до підготовки сучасного дослідника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке: Учебное пособие. – М.: Флинта, 2005.
2. Базылев В.Н. Общее языказнание. – М.: Гардарики, 2007.
3. Кун Т. Структура научных революций. – М.: Наука, 1977.
4. Wittgenstein L. Philosophical investigation. – Oxford, 1953.

В статье рассмотрено проблему развития лингвистики последних десятилетий. Основное внимание сосредоточено на становлении новейших направлений языкознания и формировании новой парадигмы исследований.

Ключевые слова: парадигма, синергетика, прагматика, когнитивная лингвистика, компьютерная лингвистика.

Thearticledeals with the problem of the development of linguistics over the last decades. A great attention is paid to the establishment of the new trends in linguistics as well as to the formation of the new paradigm of research.

Keywords: paradigm, synergetics, pragmatics, cognitive linguistics, computational linguistics.